

Inhoud

- I Het wonder van het bouwen 11
 - II De overlevers 49
 - III Het wankele koord 75
 - IV Het huis van orde en papier 97
 - V De hordenloop van drie boeren 121
 - VI Hoe God verdween uit Jorwerd 155
 - VII De winter van 1979 193
 - VIII Intermezzo: de toren en de houten gezichten 233
 - IX De goedheid van Akke van Zuiden 257
 - X De stad, het kasteel en het dorp 303
 - XI Een eiland in de tijd 339
 - XII Epiloog 361
- Verantwoording 395
- Literatuur 397
- Illustratieverantwoording 400

Earst it wûnder fan it bouwen.
De bûthúsdoar stiet iepen; de man leit stiennen op inoar.
Hij bout in muorre. Op 'e muorre komt it stalhout.
Nêst him stiet de ridskipsbak mei it machtich ark.
Sa is wol groeid wat fan alle tiden like!
Dan bout ek de jonge sels;
Yn 'e ierde graaft er hoalen en gongen,
Yn it sân bout er kanalen en sluzen en fan stien tuorren en kastielen.

Dan it wûnder fan de foldiedigens fan de natûr.
It hôfleit bedutsen mei de grutte, reade, swietrokige fruchten,
Dy't de wyn naam fan de mânske beammen.
O de wille fan it rispjen, wrâlds rykdom lade op de romme souder!
Dan de hege weiden, dy't ta de skuorredoar ynwraggelje;
En de blanke ierdf Frucht út 'e fette grûn dold!

Soe it him wat jaan dat er opwoechs yn de ôf-te-eagjen
Libbensmienskip fan it doarp?
Dat er it bûthús koe en de skuorre, de tún en de greide?
Dat er op 'e poepestâl wie en mei de ûngetiders yn it haailân?
Dat er de lucht koe fan it hout wêr't oan 'e dyk it heiblok giet,
Fan it boat by it fûkfandeljen en fan 'e taan yn fiskermansefterhús?
Dat er de huzen koe mei stiennen flieren
En de lege swartberikke souders?

OBE POSTMA

*Eerst het wonder van het bouwen.
De deur van de stal staat open; de man legt de stenen op elkaar.
Hij bouwt een muur. Op de muur komt het standhout.
Naast hem staat de gereedschapsbak met het machtig tuig.
Zo is toch gegroeid wat van alle tijden leek!
Dan bouwt ook de jongen zelf;
In de aarde graaft hij hopen en gangen,
In het zand bouwt hij kanalen en sluizen en van steen torens en kastelen.*

*Dan het wonder van de overvloed der natuur.
De hofligt bedekt met de grote, rode, zoet-geurende vruchten,
Die de wind nam van de zware bomen.
O de vreugde van het oogsten, werelds rijkdom laden op de ruime zolder!
Dan de hoge wagenvrachten, die de schuurdeur inwaggelen;
En de blanke aardvrucht uit de vette grond gedolven!*

*Zou hij er iets aan hebben dat hij opgroeide in de afzienbare
Levensgemeenschap van het dorp?
Dat hij de koesttal kende en de schuur, de tuin en de weide?
Dat hij op het maaiersstee was en met de mannen in het hooiland?
Dat hij de geur kende van het hout waar aan de dijk het heiblok gaat,
Van de boot die langs de fuiken voer en van de taan in 't vissermansachterhuis?
Dat hij de huizen kende met stenen vloeren
En de lage zwartberookte zolders?*

VERTALING JABIK VEENBAAS

I

Het wonder van het bouwen

Jorwerd, omstreeks 1950

Peet had nooit het dorp verlaten. Hij leefde in gesloten kringen van gezin, familie, vrienden en bureu. 's Ochtends legde hij soms een bos wortels op de stoep van iemand die hij mocht, of een bloemkool, of een paar preien. Hij hield van de wolken waar het licht in stralen vanaf kon lopen, van het open veld, van de rode ochtendlucht, van het blauw van de najaarsmorgen. En als hij zich dan omdraaide zag hij altijd weer dezelfde toren, de huizen rondom de kerk gekropen, de daken wittig van de eerste nachtvorst, de meeste takken al kaal en zwart.

Het was stil geworden in het dorp. Soms reden er schoolkinderen langs de weg, gebogen, driftig trappend, in lange slierten, tassen vol huiswerk achterop. Soms zag je in de verte een boer, hollend langs een sloot. Soms was er iets met een schaap, of er zat een trekker vast. Soms kwam er rook uit een schoorsteen.

In Peets jonge jaren hoorde je altijd klompen en fietsen in de dorpsstraat. 's Ochtends, als alle knechten tegelijk van het melken kwamen en thuis gingen ontbijten. Om twaalf uur, als de klok luidde voor warm eten. 's Middags, als de school uitzwermd. 's Avonds, als alle winkels nog open waren, en de vrouwen renden om een laatste boodschap.

Peet en zijn klasgenoten hoefden hun ogen maar dicht te knijpen of ze zagen de schimmen over de straten zwerven. De oude man, die aan het eind van het dorp woonde, voordat de ruimte begon. De melkvaarder. Zijn buurman, een slager die in vee handelde en voor zichzelf ook nog wat koeien op stal had staan. De oude De Groot, met zijn kruidenierswinkel en zijn kaaspakhuis. De schipper die turf en antraciet verkocht, bruine brand en zwarte brand, en die in de zomer met mest, bietenpulp en aardappelafval voer. Zijn vrouw, die in slechte tijden van boerderij naar boerderij leurde met een juk met twee grote manden vol

Jorwerd rond 1910, rechts de herberg – later café – en links achter het hek de oude haven

broden en koekjes. De scharrelaars die daarnaast woonden, kleine mensen die overleefden door klein te blijven: wat klusjes bij een boer, wat handel in petroleum. De werkmán, daarnaast, die ook in de zwarte brand zat. Oude Jantsje, die een kostganger had, een verdwaasde man, dat was zo met de familie geregeld. Evert Beton, dat was zijn bijnaam, vanwege zijn stramgewerkte spieren. Daarnaast het koemelkertje dat touw, carboleum en uierzalf verkocht, en zijn vrouw, die poetste bij de dorpspommeranten.

En dan had je daar op de hoek, bij de brug, waar nu niets meer te zien is, het café van Sijmen Tijssen, waar de bruiloften en de begrafenis en de dominee kwam om de lijkrede uit te spreken. Het café was huiskamer, dorps huis en theaterzaal in één. Als de jeugd zich op de winteravonden verzamelde om er het jaarlijkse toneelstuk in te studeren zat Tijssens vrouw Janke ondertussen bij de kachel sokken te stoppen. En Tijssen zelf zat aan een van de tafeltjes in hemdsmouwen de boekhouding te doen, de hele avond lang. Altijd werd het toneelstuk tweemaal opgevoerd: op zondagavond voor het jongvolk, op dinsdagavond voor de getrouwden.

Ooit, lang geleden, had Peet de wereld in gewild. In de kranten hadden verhalen gestaan over een oorlog in Spanje, over bombardementen en over doodgeschoten kinderen, en op een vroege ochtend had hij zijn fiets gepakt. Hij was beginnen te rijden, door het vlakke groene land, van kerktoren naar kerktoren. Hij reed de provincie uit, de zee in, over de lange, kale Afsluitdijk, door Noord-Holland, richting Spanje. Toen begon het donker te worden. Ergens in de buurt van Hoorn herinnerde hij zich nog
14| een ver familielid. Hij werd er liefderijk ontvangen. Toen hij de volgende ochtend wakker werd stond zijn vader al aan zijn bed. Rond koffietijd was Peet weer terug in Jorwerd, en hij is er nooit meer weg geweest.

Peet de Groot was aan het eind van zijn leven een lange, mager man, met een wit gezicht en een donkere bril. Ik had weleens met hem zitten praten, samen met zijn vriend Folkert. Ze hadden overal gewerkt: bij boeren, bij de bakker, bij de grasdrogerij, als timmerman, tot in de nok van de toren had Folkert zitten metselen. ‘We hebben een rare tijd meegemaakt, maar het was wel mooi,’ zeiden ze, en dan begonnen ze te vertellen over de uitvoeringen van het dorpstoneel die altijd volle zalen trokken. En over het tippen, een spel dat al eeuwenlang op boerenerven werd gespeeld, en waarbij de spelers met een ingenieuze stokworp een balletje van een wagenwiel moesten wegslaan. Of over de keer dat de toren ingestort was en dat Folkert met zijn accordeon van dorp naar dorp was getrokken en zo wel driehonderd gulden voor een nieuwe toren bij elkaar had gescharreld – de dominee had het geld eerst niet willen aannemen. Of over het verschil tussen gier en stront. De gier waar pis doorheen zat, en nageboortes en andere verrottenis, en die stonk naar brand en zuur. En de stront, de stront van vroeger, vettig en droog, vol stro. En over de vogels en de stront, de vogels die om de stront heen fladderden als de mest werd uitgereden, alle soorten, en over de geluiden, wegebbend over het platteland zonder echo.

Maar nu lag Peet zelf in de boerenkool, dood, voorover in zijn tuin, half in een greppel, en daarna luidden de klokken de voor-

geschreven slagen. Folkert had hem gevonden. ‘Hij had nog prei willen plukken, de emmer had hij naast zich. Maar ja, zo gaan die dingen,’ zei Folkert in het café.

Ze hadden allebei hun leven lang op het veld doorgebracht met eierzoeken, wat stropen en een paar fuiken in de vaart, en alle avonden hadden ze met hun vrienden op de brug staan beurzen en centje gooien, totdat de radio kwam, en daarna de televisie en niemand meer vanachter de thee te branden was. Als jongens hadden ze het nieuwe licht zien komen, de overgang van petroleumlamp naar elektriciteit, huis na huis, boerderij na boerderij, ’s avonds opeens oplichtend in een ongekende helderheid, de één na de ander. Moeders die alles gingen verven en schoonmaken omdat het nieuwe licht zoveel meer onthulde. Alle petroleumlampen die de deur uitgingen. ‘Dit zal wat worden!’ hadden ze tegen elkaar gezegd.

|15

Ze hadden de komst van de eerste melkmachines op het dorp meegemaakt, het getjoek van de éencilindermotortjes, het schoonmaken van de bougies, altijd weer. De eerste auto’s, van de smid en van de notaris.

Folkert was nu klein en gebogen, maar zijn ogen glinsterden door alles heen. In de jaren zeventig had hij de twee rijen nieuwbouwhuizen nog eigenhandig gevoegd. Peet en hij hadden de import zien komen, met hun leefkuilen en hun woeste tuinen, ze hadden de winkels zien verdwijnen, de een na de ander, ze hadden de boerenarbeiders weg zien trekken en ze waren met de nieuwe tijden meegegroeid. ‘Als we dood zijn, ja, dan is het uit,’ zei Folkert. ‘Anders zou het ook maar een gekkenboel worden.’ ‘Een jonge kán sterven, een oude móét sterven,’ zei Peet.

De klokken luidden op de begrafenis van Peet, net zoals ze ook op zijn sterfdag hadden geluid en op de dag dat hij geboren was. De grote klok uit het jaar 1354 en de kleine die in 1748 was overgegoten, omdat er bij het luiden voor de geboorte van prins Willem v een scheur in was gesprongen.

In 1991 was de regeling voor het klokluiden nog eens afgedrukt in het dorpskrantje: ‘Bij een sterfgeval wordt de klok om negen uur of ’s middags om vier uur geluid. Bij een geboorte

's ochtends om elf uur. Voor een man wordt de grote klok geluid en dan valt de kleine in, voor een vrouw begint de kleine, waarna de grote invalt.' Zo wist je in Jorwerd altijd wie er gestorven was, want de codes waren duidelijk, en de rest hoorde je wel van de burens.

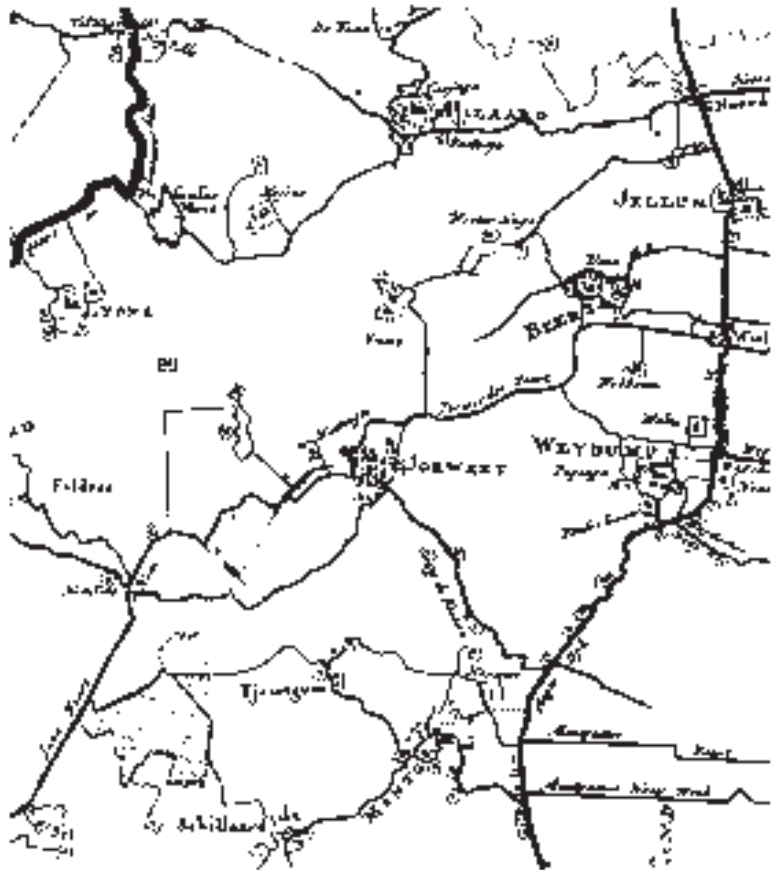
16| De rouwdienst werd in het dorp gehouden, en Peet werd begraven bij de oude toren van Oosterwierum, een paar kilometer verderop. Het was allemaal klein, kort en stil, zoals zijn leven was. Een week later was ik nog eens op het kerkhof gaan kijken: de toren stond eenzaam in de vlakke, de regen kletterde op de klei van het graf, twee bossen rozen en tulpen lagen op de hoop aarde te verwelken.

Folkert vertelde het verhaal hoe hij Peet gevonden had daarna nog zeker dertig keer aan zijn vrienden van het café. Hij had een aparte advertentie in de krant laten zetten, met daarboven: 'Mijn beste vriend'. Hij was – en dat herhaalde hij steeds – alleen maar geschrokken. Onwennig was hij niet.

Het was wreed weer, zoals ze hier zeggen, in die laatste maanden van het jaar. Het land was zo plat als je zelden in de wereld treft, en iedere wolk dreef op je af als een slagschip. De wind floot dagenlang om de natte bomen rond de kerk, maar daarna werd het stil. Het licht verscheen traag, en alles bleef in grijs tinten gehuld. De vogels waren verdwenen. De schapen lagen dicht opeen in het land, in een kring tegen elkaar gedrukt, half in een greppel, de sterkste aan de buitenkant. De nevel versterkte ieder geluid en de verre, onzichtbare stad hoorden we stampen als een scheepsmachine.

Ik woonde in die maanden in het huisje waar Folkert geboren was. Na Folkert had er jarenlang een gezin met negen kinderen geleefd. Van één van de bedsteden was een keuken gemaakt, en daarachter, half onder een kast, hadden ze een kippenhok gebouwd. De ouders sliepen in de overgebleven bedstee, de rest lag op strozakken op zolder.

Nog weer later had kruidenier Kooistra er zijn bakkerijtje met

|17

Jorwerd omstreeks 1850

voorgebakken friet, totdat de vetpannen in brand waren gevlogen en hij de frietbranche eraan had gegeven. En nu was het een soort weekendhuisje, weggestopt in een achterhoek van het dorp: kamer, keuken, trap, vliering.

Jorwerd lag in de zogenaamde Greidhoek, het vlakke weidegebied, ongeveer midden in de driehoek Harlingen, Leeuwarden en Sneek. Op een kilometer afstand lag het gehucht Funs, waar een drietal boeren in eeuwige onmin leefden. Wat verderop lagen de dorpen Weidum, Baard, Bears en Jellum. En dan was er

het wat grotere Mantgum, waar een kleine supermarkt was, en een winkel met potten, pannen, ijzerwaren en plastic bloemen, en een treinhalte om er weg te komen. 'Ik zou er nog niet dood willen liggen,' zeiden de JorwerTERS over Mantgum, want ze haatten hun rivaal met volle overgave.

18| Jorwerd zelf was ook niet helemaal niks. Het dorp had een school en een groenteboer, er waren negenentwintig verenigingen, een dorps huis en een ijsbaan, er waren een oude en een jonge notaris, Sjoerd Gjalts van der Hem en Gjalt Sjoerd van der Hem, er waren een dominee en een onderwijzer – al werkte die officieel in een ander dorp – en er was een café dat Het Wapen van Baarderadeel heette.

Er circuleerden oude ansichtkaarten van het dorp, maar daarop kon ik mijn eigen huis met moeite terugvinden. Het stond weggestopt tussen de hoge daken van de boerderijen, de bomen van de pastorietuin en het kerkhof met de oude zadeldaktoeren. De meeste dorpswoningen kliekten daaromheen, en vanaf de terp liepen ze verder af in een paar kleine buurtschappen, een honderdtal huizen in totaal, als ik de handvol nieuwbouwwoningen meetel.

In grote lijnen was het patroon van de straten, stegen en boerderijen sinds de jaren vijftig weinig veranderd. Maar als je met de oudere dorpingen praatte en je zette alle verhalen en alle huizen achter elkaar, dan ontstond een bont gekleurde kralenketting van licht en donker, van belevissen en beschikkingen van het lot, van feesten, liefdes, kinderen, zwoegen, stormen, doodspijnen, van mensenlevens die voor ons totaal onherkenbaar waren geworden – hoewel hun wereld nog maar amper verzonken was.

Laten we het dorp eens tekenen, zoals het er rond 1950 uitzag. We hadden het al over de melkvaarder en het huiskamercafé van Sijmen Tijssen bij de brug. Aan de andere kant van het water had de schilder zijn werkplaats. Even verderop stonden een timmerwinkel en een groentezaak. De groenteman had een karretje waar hij alles op uitstalde, hij had eigen fruitbomen en hij had ook een vrachtboot waarmee hij kaas en groenten wegbracht naar Leeu-

Jorwerd in de jaren dertig/veertig, links het schip van de Sieslings

warden. Zijn zoon nam de zaak over, maar ging later bij de post werken. Hij verkocht ijsjes door het keukenraam. Dan was er de consistorie van de kerk, waar ook de koster annex schoenmaker woonde. Daarachter de smederij. Dan een winkel in garen en band, een paar kleine boeren, een aardappelhandel, de slagerij van Lamkje, het huisje van de spoorwegwerker en de pastorie.

We komen nu bij de haven – ver het dorp in gegraven zodat het turfschip altijd in het centrum kon liggen. Daar vlakbij was opnieuw een kruidenierswinkel annex fouragehandel. Dan een boerderij, een paar arbeiderswoningen, een bakkerij en het huisje van de gemeentearbeider die het huisvuil ophaalde. Daarnaast was een snoepwinkel met koekjes en zuurtjes en drop – de winkelier liep iedere week alle boerderijen in de buurt af met een juk en twee korven vol kruidenierswaren. Dan een winkel waarin eerst een goudsmid zat en later een groentezaak. Daarnaast woonde een andere schipper – volgens de legende had hij zijn huis met hardrijden op de schaats bij elkaar verdiend. Hij voer,

zijn vrouw had een klein kruidenierswinkeltje. Dan de petroleumman – tevens agent van de *Leeuwarder Courant* en later ook handelaar in potten, pannen en kopjes. Daarnaast een winkel in ondergoed, lapjes en knopen – ook deze mensen fietsten iedere week met een koffer met handelswaar langs de boerderijen. Dan de Boerenleenbank, het huis van de schoolmeester, het postkantoor, het grote café, de fietsenwinkel – de fietsenmaker was tege-
20| lijk de jager van het dorp –, nog een bakkerij, het notariskantoor, dan de school, het huis van de wijkverpleegster, daarnaast een man die stotterde en klompen maakte, dan een vrouw met kaneel, kruiden en suiker, en ten slotte een handvol armenhuisjes, bruin van de armoede waren de mensen die daar woonden. Op oude schoolfoto's zie je hun kinderen, ze leden duidelijk honger; in de jaren zestig verdwenen ze, en dat soort mensen en hun lijden is daarna volkomen vergeten.

Zo zag het dorp er dus uit toen Peet en Folkert in de kracht van hun leven waren: twee slaggers, vier kruideniers, twee bakkers, vier schippers en vrachtrijders, vier brandstofhandelaars, twee cafés, een schilder, een timmerman, een groenteman, een schoenmaker, een fietsenzaak, een potten- en pannenwinkel, twee manufacturenzaken, en een smid. Er waren een paar rijken en een paar armen, en dan heb ik het niet over het normale scharrelwerk van al die bijna-armen: het gedoe met petroleum, de handeltjes in touw en in uierzalf, het leuren met de broodkorf.

Rond de eeuwwisseling woonden er ongeveer zeshonderdvijftig mensen in het dorp. In 1950 waren dat er nog vierhonderdttwintig. Rond 1995 waren er nog driehonderddertig inwoners, maar de meesten woonden eigenlijk met één been in de stad. In honderd jaar tijd was het dorp vrijwel gehalveerd.

De leesbibliotheek verdween in 1953, het postkantoor in 1956, in diezelfde tijd werd ook de haven gedempt, de schoenmaker hield het in 1959 na een halve eeuw voor gezien, de laatste bakkerij sloot in 1970, Tijssen en zijn vrouw hielden in datzelfde jaar ook op met hun huiskamercafé, in 1972 werd de buslijn opgeheven, er kwamen straatnaambordjes en de Hervormde kerkeraad fuseerde met twee naburige dorpen, in 1974 hield de

Merkeoptocht 1930

laatste beurtschipper ermee op, de slager sloot rond 1975, in 1979 overleed de laatste jager van het dorp, in datzelfde jaar verdwenen ook het timmerbedrijf en de vrijwillige brandweer, in 1986 stopte de smid, in 1988 sloot de laatste kruidenier, en in 1994 werd de kerk overgedragen aan een monumentenstichting.

In het gemeentearchief lag een foto van de grote optocht die altijd gehouden werd vóór de jaarlijkse dorpswedstrijden, ergens in de jaren dertig: twee mannen met een trommel en een bombardon voorop, daarachter het halve dorp, vrouwen met pothoeden, mannen met petten, de jongens met korte broeken, de kinderen juichend, vlaggen, de tippers trots met hun slaghout op de schouders. Daartussen moeten ergens Peet en Folkert gestaan hebben, maar ik heb ze niet kunnen vinden.

Op een stille middag, niet lang na de begrafenis van Peet, zag ik voor het café een jongen met een skateboard oefenen. Hij was

een jaar of vijftien, hij had een spijkerjasje en blond, opgeknipt haar en hij probeerde zichzelf een soort oversprong te leren. Hij was al een uur lang bezig, en een uur lang sprong hij ernaast. Maar hij ging door, met dezelfde rustige vastberadenheid waarmee zijn vader zich waarschijnlijk door de mulo had geploegd, en daarna misschien ook nog door de Landbouwschool, en toen verder door het leven. Het was een onstads tafereel. In een stad zie je nooit jongens oefenen, je ziet ze alleen presteren. Alleen het succes is daar openbaar, niet de lange weg die erheen leidt.

| 23

Ik zag Lamkje aan komen rijden, in haar elektrische invalidenwagen, verschrompeld en kwiek tegelijk. Tweeëntachtig jaar oud, negenenveertig jaar slagervrouw, de ene zoon maakt nu vlees klaar in een verzorgingscentrum, de andere zoon is hoogleraar scheikunde en de dochter is met een dokter getrouwd.

Op het schoolplein liepen de kinderen op stelten. Twee jongens reden rondjes met een kar, door hun vader zelf gesmeed, met een groot rond stuur. Later was er het geluid van een bel: de melkboer, met flessen melk – geen pakken, uit principe – en koeien. De middag stierf langzaam weg. In het kantoor van de notaris ging de lamp aan.

Ik moest maar op de thee komen, had Lamkje gezegd. Naast haar huis stond de slagerij, al jaren gesloten, maar altijd schoon en aangeveegd, met op de toonbank nog de rode weegschaal en daarachter de grote snijmachine.

Lamkje liet me het oude bedrijf zien. Of, beter gezegd, ik liep rond en zij riep me vanaf haar stoel instructies toe. Aan het plafond hingen de rails waaraan de dode beesten werden opgehangen: drie koeien per twee weken, plus een varken. Met alles wat zo'n beest meebracht konden ze wel wat doen: de zwezerik werd op het brood gedaan, net als het vet, de uiers werden in de schoorsteen gerookt en zelfs het varkenshaar werd verkocht aan een opkoper die er vegers van maakte. 'Ik hoor nog die man een kwartje afdingen, of twee dubbeltjes,' riep Lamkje. 'Geld was toen nog wat waard.' 's Middags moest ze met de transportfiets in de wijde omtrek vlees rondbrengen. 'Dat was wat, hoor, als het stormde en droop van de regen.'

Ze vertelde over haar enige uitje in die jaren vlak na de oorlog, een optreden van de groep Tetman en Jarich, een gezelschap dat met allerlei liedjes en schetsen door de provincie trok. De dienstbode had gehoord dat ze in een naburig dorp zouden optreden, en stelde voor dat ze er samen heen zouden gaan. De toegang was een rijksdaalder. Dat was precies de helft van haar weekloon.

24| ‘Wij erheen, op de fiets. Het was een openbaring. Ze zongen zo prachtig. We hadden vijf jaar bezetting achter de rug, geen radio, nergens heen. Ik weet nog hoe mooi we dat vonden.

Dan is de meitijd, de meitijd in het land. Dan lacht je alles, alles toch zo an.

En ik weet nog dat er pauze was, goede koffie hadden ze niet, maar toch. Mijn man bleef liever thuis. Hij was altijd moe, hij had altijd werk.’

Hij was zeventig toen hij een hartaanval kreeg, en dat was het einde van de dorpslagerij. Na zijn dood wilde Lamkje niets meer aan het huis, de winkel en de schuren eromheen veranderen. ‘Hij had allemaal plannen om iets met schapen te beginnen, en daarom moet het nu blijven zoals het is,’ zei ze tegen mij. ‘Het is veel onderhoud, het kost veel geld, maar het moet toch. Het waren zijn plannen, dat met die schapen. En zo moet het blijven.’

Later was Lamkje er ook niet meer. Als een oude kat had ze zich tegen het verpleeghuis verzet, en als ze niet zo waanzinnig sterk was geweest had ze menselijkerwijs al jaren geleden moeten worden opgenomen. In de winter van 1995 moest ze capituleren.

‘Wat zou ik er wat voor willen geven om in Jorwerd tussen mijn eigen mensen te zijn,’ fluisterde ze tegen het bezoek. ‘Buurvrouw, buurvrouw, ik zou zo graag nog een eindje willen leven!’

Ze stierf binnen een maand na de verhuizing, en daarna stonden het huis en de slagerij stil te wachten op de Hollandse kopers.

In de brievenbussen werd tijdens die kalme herfstmaanden iedere middag wel een folder gedeponereerd. De inwoners van Jorwerd werden verleid tot de aanschaf van panklare konijnen bij